
ASPECTE ALE TOLERANȚEI RELIGIOASE ÎN TRANSILVANIA SECOLELOR AL XVI-LEA ȘI AL XVII-LEA

Pr. Vasile S. Muntean

Atunci când vorbim despre toleranță religioasă, ca exprimare a indulgenței, acceptării și înțelegerii îngăduitoare, la nivel interconfesional și interetnic, trebuie să avem în vedere faptul că această idee este asemenea unei virtuți supreme. La ea se ajunge foarte greu și cu multă stăruință. De acolo de unde lipsește aceasta, tensiunile, prigonirile și războiul religios sunt o prezență constantă în viața popoarelor. Toleranța religioasă este un fin echilibru la care se ajunge prin înțelepciune, prin cunoașterea celui de lângă tine și prin îngăduința faptului că cineva este diferit de tine.

În Transilvania, până să se ajungă la acest aspect al toleranței națiunile au trebuit să parcurgă un drum greu și întortocheat. Când discutăm despre toleranță religioasă în Transilvania trebuie să avem în vedere un aspect foarte important, și anume că acest termen este relativ nou. Referitor la Transilvania secolelor al XVI – lea și al XVII – lea nu trebuie să avem în vedere sensul actual al conceptului de toleranță. E nevoie să facem o distincție clară între sensul cuvântului actual și intențiile oamenilor din perioada amintită, pentru că în acele vremuri nu s-a încercat, într-un mod deplin, să se ajungă la acceptarea și înțelegerea celorlalte religii. A fost mai degrabă o înțelegere convenită între principii conducători și stări, cu scopul de a evita luptele interne. Forțele politice și religioase erau echilibrate și toți au înțeles, în conjunctura aceluia moment, că neagresiunea era mai folositoare decât dezbinarea.

Despre toleranța religioasă din secolele al XVI –lea și al XVII –lea putem spune că aceasta a avut limitele ei, care foarte repede au fost atinse. Acest lucru s-a văzut mai cu seamă în relația cu Biserica Ortodoxă, care nu se înscria în cercul toleranței religiilor recepte. A fost acceptată doar ca *tolerată*, mai degrabă îngăduită doar la a exista, fără a avea același drepturi cu celelalte confesiuni. Această situație de religie *tolerată* era văzută ca un compromis, ca o stare de tranziție până la instaurarea unei noi ordini. S-a ajuns aici datorită insuccesului catolicilor de a-i converti pe români, însă țelul lor a rămas și a fost preluat și de celelalte religii. Se spera, ca românii să fie atrași de partea uneia sau a alteia dintre religii. Astfel, li s-a permis să trăiască într-o stare de provizorat. A fost un început timid al ideii de neconstrângere religioasă, care în timpurile contemporane va ajunge să fie un concept bine conturat, cunoscut sub numele de toleranță.

În secolul al XVI –lea, în anul 1517, Martin Luther emite *Tezele* ce vor sta la baza Reformei, care la rândul ei, va pătrunde cu ușurință în Ungaria și Transilvania. În ultimul caz, acest lucru s-a petrecut și datorită faptului că a existat o corespondență

între preotul brașovean Johannes Honterus și Martin Luther, Johannes Bugenhagen, Philipp Melancton (începând cu 1543), care a ușurat răspândirea ideilor Reformei.¹

Au fost preluate aceste idei, de Ungaria și Transilvania și postulatul, emis în 1526, la Speyer (Imperiul German), conform căruia suveranii și reprezentanții stărilor din Dietă aveau libertatea personală de a decide *asupra* religiei, a fost preluat.²

Odată cu obținerea autonomiei principatului Transilvaniei, în 1541, a existat posibilitatea punerii în practică a acestei libertăți, de a alege orientarea religioasă, în cazul păturii conducătoare. În anul următor, 1542, Dieta țării își dă acordul asupra libertății personale a seniorilor asupra credinței. În 1543 are loc la Bălgrad (Alba Iulia) un colocviu pe teme religioase.

Voievodatul Transilvaniei s-a bucurat de autonomia dobândită, iar în problemele religioase acest fapt a fost și mai evident pentru că turcii nu s-au amestecat. Faptul că, în timpul lui Ioan Zápolya (1541-1571), țara a fost închinată de bună voie turcilor a făcut ca să fie clasificată ca dar *al-ahd*, adică supus de bunăvoie. Acest lucru a dus la păstrarea structurilor legislative și sociale, precum și posibilitatea cultelor religioase de a funcționa.

În urma acestor evenimente au avut loc o serie de schimbări și în plan religios. Voievodatul era pus în situația de a-și găsi un anumit echilibru. Această situație a generat multe discuții religioase și juridice. Comunitățile confesionale, ce s-au reformat, luptau pentru poziția lor de stat dar și pentru ideile religioase pe care le-au îmbrățișat. Au apărut numeroase păreri comune dar și disensiuni, au fost date chiar și unele reglementări pentru comunitățile din diferite orașe și teritorii.³ Cert este că în 1545 „Universitatea săsească” îmbrățișează luteranismul.

În scurt timp, luteranismul este recunoscut, în 1550, ca *religio recepta*, fiind urmat apoi de calvinism în 1564 și unitarianism, în 1568.⁴

1 Ludwig Binder, *Johannes Honterus. Schriften, Briefe, Zeugnisse*, revizuită și completată de Gernot Nussbächer, Bukarest, 1996, p. 186-250, apud Krista Zach, *Toleranță religioasă și construirea stereotipurilor într-o regiune multiculturală – “Biserici populare” în Transilvania*, p. 64 – 96, în vol. “*Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie*”, din publicațiile Asociației de Studii Transilvane Heidelberg, Edit. Hora, Sibiu și Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde e.V. Heidelberg, Sibiu, 2001.

2 *Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg im Breisgau, 1963, vol. 8, col. 1075, apud *Ibidem*.

3 Ludwig Binder, *Grundlagen und Formen der Toleranz in Siebenbürgen bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts*, Köln und Wien, 1976.

4 August Treboniu Laurian, *Documente istorice despre starea politică și religioasă a românilor din Transilvania*, în Magazin istoric pentru Dacia, vol. III, București, 1846, p. 95 – 330. Eudoxiu Hurmuzachi, Nicolaie Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XI (1526 - 1626) și vol. XV partea I (1358 - 1600), București, 1900 și 1911. Nicolae Dobrescu, *Fragmente privitoare la istoria Bisericii române*, Budapesta, 1904.

În fața acestei ofensive, catolicismul, care nu mai avea susținerea politică, cunoaște o scădere drastică a influenței lui. Toleranța religioasă, ce-și avea baza în Principiul libertății religioase (1542) funcționează doar pentru unii, între care nu se mai numărau catolicii și în nici un caz ortodocșii. Astfel, raporturile confesionale se modifică catolicismul fiind chiar asuprit. În acest sens, au fost luate o serie de măsuri drastice cum a fost expulzarea episcopului romano – catolic și a ordinelor călugărești (1556), secularizarea averilor (1555, 1558), desființarea episcopiilor catolice de la Oradea și Cenad, precum și a mănăstirilor din Transilvania.⁵

În urma acestor schimbări majore raporturile interconfesionale s-au schimbat profund, rolul dominant revenindu-i confesiunii calvine. S-a încercat în mod constant calvinizarea și maghiarizarea românilor, însă rezultatul acțiunii prozelitiste este scăzut.⁶

Ierarhia ortodoxă a românilor din Transilvania nu a participat, în mod direct, la disputele teologice care au avut loc. În primul rând, pentru că nu avea voie să facă prozelitism, cu scopul de a atrage membri altor culte la ortodoxie. Disputele teologice urmăreau de fapt argumentarea că o religie, oricare ar fi ea, este mai aproape de adevăr decât celelalte.

Numărul mare al ortodocșilor nu a trecut neobservat de celelalte confesiuni, văzându-se în ei posibili convertiți, care aveau potențialul de a da o anumită forță politică.

Luteranii au avut la început convingerea că-i va converti cu ușurință pe ortodocși. Ei se bazau pe faptul că Martin Luther afirmase, în 1520, că : „*greco – orientalii au aceiași credință ca noi, botează ca noi, predică la fel, trăiesc la fel*”⁷. De asemeni, Philipp Melancton considera că în plan dogmatic nu sunt diferențe majore care ar putea împiedica unirea dintre luterani și ortodocși. Aceste lucruri i-au încurajat pe luterani, care au crezut că lucrurile vor fi simple. Văzând insuccesele Bisericii Catolice din secolele anterioare, protestanții au încercat o metodă mai diplomatică, prin intermediul educației. În acest sens, s-au făcut traduceri în limba română a *Sfintelor Evanghelii* și un *Catehism* românesc. Calvinii au urmat și ei această direcție tipărind și traducând cărți românești cu conținut religios cu scopul de a-i familiariza pe români cu învățăturile lor.

Din punct de vedere al permisivității religioase sau a toleranței, cum o numim astăzi, calvinismul a pătruns cu multă ușurință în Transilvania, lucru ce dovedește faptul că exista aici o anumită toleranță religioasă. Dacă comparăm reacția violentă a Europei Apusene la apariția acestor două doctrine reformatoare, cu acceptarea foarte

5 Pr. Pof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe*, Editura Științifică, Chișinău, 1993, p. 156.

6 Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania*, Sibiu, 1935, p. 68 – 182.

7 Imre Révész, *La Réforme et les Roumains de Transsylvanie*, Budapeșt, 1937, p. 5.

ușoară a lor în Transilvania, am putea deduce că, în ultimul caz, exista un grad mare de toleranță. Aici și-a găsit refugiul din calea prigoanei catolice chiar și unitarianismul antitrinitar,⁸ care la bază are învățăturile ereziei lui Arie (sec. IV).

Situația de libertate religioasă a fost posibilă și datorită faptului că puterea politică era împărțită între principii, nobili puternici și reprezentanții comunităților săsești. Nici unii dintre ei nu aveau forța politică de a impune o religie în întreg principatul, deși toți își doreau acest lucru.

Cât privește libertatea fiecărei persoane de a-și alege religia, nu trebuie trecut cu vederea faptul că în legislația din Transilvania, în secolul al XVI -lea, dar și în cel de-al XVII -lea, nu a existat principiul *cujus regio, ejus est religio*, care-i obliga pe iobagi să aibă aceeași religie cu cea a nobilului.⁹ Acest lucru a permis ca mulți români să rămână în religia ortodoxă și totuși nu i-a scutit de constrângeri și obligații al căror scop final era totuși atragerea lor spre o religie sau alta.

Un rol important în promovarea libertății religioase la avut Ioan II Sigismund Zápolya (1541 - 1571), care a fost un conducător ce a sintetizat în persoana sa tendințele acelor vremuri. A fost un principe tânăr, cultivat, care a participat la numeroase dispute. El s-a născut catolic, după care s-a convertit la luteranism, apoi la calvinism și în cele din urmă la unitarianism.

De remarcat este faptul că în timpul lui Ioan II Sigismund Zápolya a apărut o legislație religioasă specială ce reflectă statutul stărilor din Transilvania. În documentul fondator al așa – zisei toleranțe religioase din principatul Transilvaniei, ce a fost hotărât în Dieta din 1557 de la Turda, se confirma hotărârea luată de stări în 1542 de a-și reglementa fiecare chestiunile religioase. În această hotărâre putem citi : „*deoarece noi și mărețul nostru fiu [regenta Isabella și principele Ioan II Zápolya], la cererea stăruitoare a stărilor, am hotărât cu îndurare ca fiecare să-și poată păstra credința pe care o dorește, inclusiv noile și vechile datini privitoare la slujbă, Noi le-am lăsat pe ele să hotărască în chestiunea credinței, să se întâmple așa cum doresc ele. Dar să nu se facă nicidecum vreo altă nedreptate.*”¹⁰

În anul 1568 Dieta de la Turda va întări hotărârea libertății cultului religios. Acum s-au adoptat o serie de principii conform cărora erau recunoscute ca religii „recepte” catolicismul, luteranismul, calvinismul și unitarianismul, iar ortodoxia era considerată, în continuare, religie „tolerată”. Tot în hotărârea Dietei din Turda din 1568 se spunea :

8 Doctrină religioasă ce neagă existența celor Trei Persoane divine : Dumnezeu Tatăl, Fiul și Sfântul Duh.

9 Maria Someșan, *Începuturile Bisericii Române Unite cu Roma*, Edit. All Educational, București, 1999, p. 23.

10 Georg Daniel Teutsch, *Urkundenbuch der Evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen*, Teil 1 (nr.17), Hermannstadt, 1862, p. 85 – 86, apud Krista Zach, *op. cit.*, p. 71.

„Predicatorii să vestească evanghelia oriunde, fiecare așa cum o înțelege el și dacă poporul primește, bine, iar dacă nu, nimeni să nu fie constrâns (...) fiecare să poată ține predicatorii după plac și să nu cuteze a se batjocori unii pe alții sau a amenința cu închisoarea”¹¹

Se poate constata, faptul că, catolicismul își pierde susținerea politică după retragerea habsburgilor și intră într-o regresivitate la nivelul Dietei țării. Ultimul episcop, Paulus de Bornemisza, a plecat în 1556, urmând o vacanță episcopală ce a durat 165 de ani. În acest caz nu s-au mai respectat principiile toleranței din partea membrilor celorlalte trei confesiuni regente. Ioan II Sigismund Zápolya va retrage posesiunile episcopiei catolice de Alba Iulia, care vor intra în posesia statului.

Ioan II Sigismund Zápolya, în jurul anului 1560 a încercat să-i atragă pe ortodocși la protestantism. El a întemeiat o biserică reformată română, care însă nu a avut succes. Astfel, în 1566, Dieta de la Sibiu hotărăște trecerea Bisericii Române sub autoritatea Bisericii Calvine. A fost numit episcopul calvin român George de Sângeorz venit de la Vad.¹² De acest episcop este legată introducerea limbii române în cultul bisericii, hotărâre luată la Sinodul de la Teiuș din 1567.¹³

Datorită numeroaselor schimbări din cadrul confesiunilor situația a devenit instabilă și imprevizibilă. De aceea, membri celor trei stări au intervenit în 1572 validând schimbările produse în urma Reformei și interzicând alte înnoiri religioase. Încă din 1550 Universitatea săsească impune ca obligatorie forma de la Wittenberg a Reformei, pentru sașii de pe pământul stării lor. Prin aceasta era exclusă orice altă confesiune sau variantă a luteranismului.

Ștefan Báthory, catolic, a inaugurat în 1574 un episcopat la Alba Iulia, ce s-a vrut a fi o instituție spirituală (centrală) a românilor.¹⁴

În 1579, Cristofor Báthory, catolic, îi readuce în țară pe iezuiți. Dieta protestează împotriva acestui lucru și încearcă să le limiteze activitatea.

În 1599, Mihai Viteazul va îmbunătăți situația religioasă a românilor prin înființarea Mitropoliei Ortodoxe de Alba Iulia (Bălgrad). În secolul al XVII-lea majoritatea ierarhilor au fost hirotoniți în Țara Românească și au fost confirmați de principii protestanți. Mihai Viteazul a obligat Dieta să scutească de iobăgie pe preoții români.

În secolul al XVII-lea principatul Transilvaniei va rămâne autonom până în anul 1688, după care va intra în componența Imperiului Habsburgic. Până să se

11 Ioan Micu – Moldovanu, *Libertatea cuscientiei în Transilvania*, în “Arhiva pentru filologia și istoria”, nr. XI, XIV – XVIII, XX, Blaj, 1867 – 1868, p. 224.

12 *Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae (1540-1699)*, (vol. I – XXI), Budapesta, vol. II, p. 326.

13 Maria Someșan, *op. cit.*, p. 24.

14 Harald Roth, *Mică istorie a Transilvaniei*, Edit. Pro Europa, Târgu – Mureș, 2006, p. 63.

întâmplesse acest lucru remarcăm faptul că acțiunea prozelitistă calvină se întetește, astfel mitropolii ortodocșilor de la Alba Iulia sunt supuși la numeroase umilințe.¹⁵

Între 1602 – 1604 mercenarii generalului Basta au avut numeroase acțiuni împotriva Reformei. Situația va fi restabilită în timpul principiilor reformați care au urmat : Ștefan Bocskay (1605 - 1606) și Gabriel Bethlen (1613 – 1629). Acesta din urmă, visa la fuziunea dintre protestanți și ortodocși, pentru ca apoi să realizeze un „stat dacic”, prin unirea celor trei principate după modelul lui Mihai Viteazul, care să fie independent de Turcia și Austria. Amintim faptul că, în anul 1624, Gabriel Bethlen dă posibilitatea românilor de a învăța, chiar și a celor care proveneau dintre iobagi.

Amintim faptul că principele George Rákoczy I (1630 –1648) s-a arătat interesat de situația și religia românilor. În timpul lui, în 1639 se va inaugura o tipografie românească la Alba Iulia. Cea mai importantă tipăritură a fost traducerea *Noului Testament*, apărut în 1648 prin grija mitropolitului Simion Ștefan (1643 - 1654).

Trebuie spus, în legătură cu acest principiu al libertății credinței, că el a fost considerat o valoare pentru transilvăneni, fiind așezat alături de *privilegiile* stărilor. Stările cereau ca principele să jure la investire că va respecta cele patru religii *recepte* și să nu oprime nici una. Așa a făcut Sigismund Báthory în 1588, Gabriel Bethlen în 1613.¹⁶ În *Aprobate* a fost inclus un astfel de jurământ : „*mă voi îngriji cu toate puterile mele pentru menținerea celor patru religii recepte în patrie și că niciodată nu voi promova religia mea prin oprimarea acestora...*”¹⁷

Este un exemplu concludent de încercare a stărilor de a impune o anumită toleranță între cele patru religii recepte („*Quator recéptae religiones*”), care se va realiza în 1653, când va fi impus acest lucru prin lege.

Toleranța, așa cum o înțelegem noi astăzi, nu a funcționat. Mai degrabă membrii celor trei stări¹⁸ căutau un echilibru, atât religios cât și politic al principatului Transilvaniei. Acest lucru s-a datorat faptului că în Dietă nici un grup nu deținea o putere suficientă pentru a influența hotărârile, pentru că reprezentanții celor trei stări (maghiari, sași și secui) erau echilibrat împărțiți. Ungurii aveau în rândurile lor, în secolul al XVI –lea , membrii ai tuturor celor patru confesiuni, însă predominantă era cea calvină. Era frecventă practica schimbării repetate a confesiunilor, chiar și după interdicția de înnoire religioasă din 1572. Sașii au fost singurul grup etnico – lingvistic care desfășurau pe teritoriul lor un confesionalism de stare. Era curentă părerea că

15 Mircea Păcurariu, *op. cit.* , p. 213 – 216. Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania*, vol. I, ed. II-a, Sibiu, 1935.

16 Krista Zach, *op. cit.*, p. 76.

17 Robert Csallner, *Quellenbuch zur vaterländischen Geschichte*, Teil 2., Hermannstadt, 1905, p. 31, *Ibidem*, p. 77.

18 Corp teritorial al celor trei *nationes* cu autonomia lor teritorială.

cel care renunță la credința evanghelică trebuie înlăturat din comunitate. Cât despre toleranță pe pământul crăiesc se pot spune foarte puține lucruri când e vorba de o altă religie receptă. Românii erau în număr mare însă nu erau luați în calcul. Ei nu formau o stare (*natio*) și nu erau reprezentați în mod direct în Dietă.

Odată cu intrarea Transilvaniei în componența Imperiului Habsburgic, în 1688, se modifică și politica religioasă, calvinismul cedând locul catolicismului. Biserica Catolică va fi favorizată din punct de vedere politic și material, fiind susținută de către armată pentru a-și realiza propriul ei interes, și anume acela de a atrage pe români la catolicism. Odată realizat acest lucru ei deveneau un sprijin politic și pentru habsburgi, care doreau să-și întindă dominația și asupra celor trei *natio*.¹⁹

În 1697 se încearcă o unire cu Roma în timpul mitropolitului ortodox Teofil (1692 - 1697) la Alba Iulia.²⁰ Unirea se va realiza în timpul mitropolitului Atanasie Anghel (1698 - 1713), în 7 octombrie 1698, când semnează actele de unire. În urma primirii de către ortodocși a celor patru puncte „florentine”, împăratul Leopold I a dat două *Diplome*, în 1699 și 1701, acordând preoților uniți aceleași drepturi și privilegii ca și clerului romano – catolic. Din păcate Guberniul a făcut tot posibilul să împiedice punerea în aplicare a conținutului acestor *Diplome*.

Privind retrospectiv asupra studiului de față putem spune că, toleranța religioasă la care facem referire, când discutăm despre Transilvania secolelor XVI – XVII, nu trebuie înțeleasă în sensul actual al conceptului, ci mai degrabă ca o înțelegere între principii și stări, cu scopul de a se feri de lupte interne.

Pătrunderea ideilor reformatoare a lui Martin Luther în Transilvania și Ungaria la începutul secolului al XVI –lea a avut un efect neașteptat. Transilvania, devenită autonomă în 1541, a proclamat în anul următor principiul libertății personale a seniorilor asupra credinței. Acest fapt a determinat o adevărată modă a schimbării confesiunii, ceea ce a făcut din Transilvania un loc de refugiu pentru luteranism, calvinismul și unitarianismul. Acest lucru a produs schimbări majore cu efecte și în zona politică, producând numeroase perturbări.

Răspunsul la această problemă a fost căutat în zona principiului libertății de credință. Această idee a fost puternic susținută de Ioan II Sigismund Zápolya (1541 - 1571) care a dat și o legislație specială în acest sens. În 1568 Dieta de la Turda va hotărî că libertatea cultului religios să fie sprijinită în continuare. Aici se vor arăta limitele acelei toleranțe deoarece funcționa doar între religiile „recepte” (catolici, luterani,

19 Keith Hitchins, *Mit și realitate în istoriografia românească*, Edit. Enciclopedică, București, 1997, p. 12.

20 Andreas Freyberger, *Historica Relatio Unionis Walachicae cum Romana Ecclesia (Relatare istorică despre Unirea Bisericii Românești cu Biserica Romei)*, Edit. Ioan Chindris, Cluj, 1996, p. 43.

calvini și unitarieni), ortodoxia era exclusă, fiind catalogată ca religie „tolerată”. Religia Ortodoxă a funcționat practic paralel cu acest sistem, cu care nu s-a întâlnit.

În secolul al XVII –lea principatul Transilvaniei va rămâne autonom până în 1688, când va intra în componența Imperiului Habsburgic. Acum are loc o ofensivă a catolicismului susținut de armata austriacă pentru realizarea scopurilor lor confesionale și politice.

Concluzionând, putem spune că în secolele XVI – XVII un aspect al toleranței a fost pus în practică, fiind văzut în cele din urmă ca o soluție pentru o criză politică. Acest lucru ar trebui să ne dea de gândit, mai ales în zilele noastre când sunt abordate discuții ecumenice, interconfesionale, între Biserici.

ASPECTS OF RELIGIOUS TOLERANCE IN TRANSYLVANIA IN THE XVI -TH AND XVII -TH CENTURIES

Summary

Religious tolerance to which we refer when discuss about Transylvania of the XVI th and XVII th centuries shall not be understood in its current concept, but rather as an agreement between Princes and States, in order to avoid the internal struggles.

Penetration of Martin Luther’s reforming ideas in Transylvania and Hungary in the early sixteenth century had an unexpected effect. Transylvania became independent in 1541 and the following year it proclaimed the principle of personal freedom of faith for the seniors. This effect produced major changes which affected the political area, causing numerous disturbances.

The answer to this question had been sought in the principle of freedom of faith. This idea was strongly supported by Ioan II Sigismund Zápolya (1541 - 1571) who emitted a special legislation for this purpose.

In 1568 Diet of Turda decided that freedom of religious worship should continue to be supported. Here we can see the limits of the tolerance because it functioned only between religions which were officially accepted (Catholic, Lutheran, Calvinist and Unitarian). Orthodoxy was excluded, being categorized as a “tolerated” religion. Orthodox religion has functioned almost parallel with this system.

In conclusion, we can say that in the XVI th – XVII th centuries the aspect of tolerance has been implemented, being seen as a solution to a political crisis. This should give us food for thought, especially nowadays when approached ecumenical, interfaith discussions between the Churches.

Translated by **Svetlana Muntean**